

madığını, sorumlu bir bilinçten kaynaklanan güçlü bir sorgulama ve çabanın ürünü olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Metin EKEN

(Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi)

Yasin Aktay, Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı

(İstanbul: Küre Yayınları, 2010).

Sosyoloji biliminin Türkiye toplumundaki oluşumu, tarihsel olarak Batı'daki oluşumuna yakınlık arz eder. Bu yakınlığı sağlayan şey, esasında tarihsel bir özdeşimden ziyade, bir bilgi alanı olarak sosyolojinin tanımlandığı şekliyle, kendisini tanımlayanın mülkünde olması ile ilişkilendirilebilir. Sosyolojik düşünce, şüphesiz her bilgi gibi kendini var eden toplumsal, tarihsel koşullarla ilişkilidir ve kendi birikimini, ilgisini de bu koşullarla olan müteakabiliyetine borçludur. Sosyolojiye salt bir bilim alanı olarak bakıp onu tanımlandığı şekliyle, kendini var eden koşulların coğrafyasında anlamak, her şeyden önce koca bir düşünce birikimini ihmal etmekle maluldür. Bu maluliyeti bilmek ve sosyolojik düşünceyi tarihsel art alanda daha gerilere götürebilmek, sosyolojiyi kendimizden kılmayabilir belki; ama en azından zaman zaman sosyolojinin üzerinden kurularak dile getirilen ve sosyolojinin hemen her söylediğini henüz kendini bilmeyen cehaletine gerekçe kılan tenkit noktaları az da olsa zayıflatılabilirdi. Bu zayıflatma sosyolojik düşüncenin bizzat kendisine yarayacak bir şeyken, sosyolojinin batılı bağlamına ilişkin öğrendiklerimizi, hatta sosyolojinin bizzat batıda oluşmuş olmasını tartışmak ve bunu başlangıç noktası yapmak,

“sosyoloji ile hukukumuz”un³ bugüne kadarki seyrini anlamak için gayet yerinde bir adım olurdu.

Sosyolojik düşüncüyü, hemen her sosyoloji tarihi metninin biraz da haklı olarak yaptığı gibi kendi varlığını gerektirecek toplumsal tarihsel koşullar bağlamında kuracak, anlayacak ve tartışacaksak, mesela tarihte büyük kırılmalar ya da değişimler arayacaksak, tarih, bütün bunları bize sunabilecek mümbit bir arazi olarak cömertliğini esirgemeyecektir. Bu kurgu gereği, sosyolojiyi Avrupa toplumunun Aydınlanma sonrasında geçirdiği sanayileşme, modernleşme gibi büyük değişimlerle anlayacaksak; sosyoloji erken değil, aksine geç kalmış bir doğumdur. Öğrendiğimiz şekliyle, aslında bu geç doğumun Avrupa sosyal bilimi için herhangi bir çelişkisi yoktur. Kendisini sosyal bilim algısı, birikimi ve pratiği anlamında eski Yunan’a kadar götürebilen bir medeniyetin, yeni bir bilgi alanını buradaki kurguyla görece geç de olsa ana gövdeden koparması, hayıflanacağı değil, bilakis övüneceği bir şeydir. İhtiyaç duyduğu bir şeyi farkına varıp kendi referans ağı içerisinde o açığı kapatabilmek, her şeyden önce bir birikim, istikrar ve “habitus” gerektirir. Bu anlamda Avrupa düşüncesinin muhafazakârları toplumsal yapı ve algıdaki değişimi eleştirirken referansları, sahip oldukları habitustur ve yeni olanı her şeyden önce retorik olarak kabullenmek istemezler. Burada A. Comte’un metinlerinin, esasında bir kopuştan ziyade, her haliyle devamlılığa işaret etmesi şaşırtıcı olmuyor. Comte, üç hal yasaının sonuncusunu gelinen son aşama olarak telakki ederken, sonradan geleni evvelinin akabinde yerleştiriyordu. Böylece tarih, toplumsal bir devamlılığın neticesi olduğu kadar, kendini dışarıdaki her hangi bir müdahaleye ya da kırılmaya karşı da korumuş oluyordu. Dolayısıyla tarih taşıdığı, kapıldığımız bir sel değil, içerden müdahil olabilecek bir şeydir. Sosyoloji de, Comte’un algısında, Avrupa toplumunun geldiği bir aşamada, kendinde fark ettiği bir ihtiyaca yine kendinde bulduğu bir cevaptır. Cevabın tarihsel/toplumsal bağlamını ve muhtevasını tartışmayacaksak eğer, sosyolojinin bizim

³ Sosyoloji ile “hukuk”umuzun “Cumhuriyet”ten daha uzun bir geçmişe sahip olduğunu hatırlamak yeterlidir.

toplumumuz için de bir cevap, hatta reçete üretmek üzere devşirildiğini söyleyebiliriz.

Genel anlamda sosyolojinin Batı'daki oluşumuna ilişkin ifade edilenler, elbette Türk sosyolojisini de ilgilendirmektedir ve bu ilgi bir yığın soruyu mündemiçtir. Mesela akla gelen ilk sorular olarak sosyolojinin oluşum ve gelişim seyri göz önüne alındığında, bir Türk sosyolojisinden bahsetmek ne kadar mümkündür? Bir Türk sosyolojisinden bahsettiğimizde, onu bizim yaptığımızı belirten özgünlükleri oluşabilmiş midir? Sosyoloji bize, biz de sosyolojiye ne katmışızdır?⁴ Bu sorular kolayca artırılabilir. Fakat görece uzun olabilecek bu girişe rağmen bu metnin imkânları dâhilinde yapmaya çalışacağımız şey, Türk sosyolojisini tartışmak ve ona kendimizce cevaplar üretebilmek üzerine kurulu değildir. Amacımızın, genel anlamda sosyolojiyi özelde de Türk sosyolojisini, tarihi toplumsal bağlamından hareketle, söylemleri, uygulamaları, katkı ve açmazları ile tartışmayı deneyen bir metin olarak Yasin Aktay'ın "Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı" isimli kitabını anlamaya çalışmak olduğunu söylemeliyiz. Aktay'ın kitapta ne dediği ile ilgilenmekle beraber, daha çok kitabın vurgu yanını yüksek gördüğümüz noktalarına dikkat çekmeye çalışacağız. Bununla birlikte yazının, kitabın, Türk sosyoloji tarihine yaptığı eleştirel katkıdan çok, bize yaptığı katkıyı yansıtacağı söylenebilir.

"Metnin ne dediği, yazarın niyeti" gibi sosyal bilimlerin son elli altmış yılında Richard Rorty, Jacques Derrida, Hans Georg Gadamer, Paul Ricoeur gibi düşünürlerin, doğaları gereği zaten yeterince netameli olan meseleleri daha da bir netameli kılan tartışmalarından sonra, vasat olanı, metnin ne dediğinden ziyade anladığını, anladığı şekliyle ifade etmek, bir anlamda vasatı yakalamak, en makul yol olarak görünüyor ki, burada da yapılan da galiba bu olacaktır.

Yasin Aktay'ın kitabı, kendisinin de belirttiği üzere farklı vesilelerle yazdığı yayımlanmış metinlerden oluşuyor. Kitabın derle-

⁴ Bu soru ilhâmını, Kadir Cangızbay'ın bir kitabının ithafında kullandığı, "bana sosyolojiyi, sosyolojiye de beni kazandıran" ifadesinden almıştır. Kadir Cangızbay, "Sosyolojiler Değil Sosyoloji", Ankara: Ütopya Yayınevi, 1999. s.6.

me yanı, sonra değinmek üzere bir kenara bırakıldığında, kitapta yer alan metinlerin derleme olmanın hakkını vererek birbirini tamamladığı belirtilmelidir. Aktay'ın metinlerinde göze çarpan ilk şeyin, her bir yazının konusunun bir "mesele" olarak sahiplenilmiş olduğu söylenebilir. Özellikle gazetede yayımlanmış yazılardan (kitapta yer alış şekli ile son iki yazı) akademik hırsını geride bırakmış bir sosyoloji profesörünün sosyolojiyi, sosyolojik bilgiyi ve elbette sosyologları, en kaba haliyle istihdamlarını gerekçeleri ve kazanımları ile gündeme getirmiş olmasının (s.185-190) hasbi bir yanı vardır. Yine benzer şekilde, Ulus Baker (s.182), Mübeccel B. Kıray (s. 179) üzerine vefatlarının ardından yazdığı yazılarda da benzer bir samimiyeti görürüz. Ve elbette Erol Güngör de, bir röportaj (s. 155) ve TV programı (s. 159) ile yâd edilmiştir.

Biraz sosyal bilimlerle, sosyoloji ile ilgisi olan herkesin bileceği üzere, bu üç isim bırakın beraber mütalaa edilmeyi, öyle kolayına anlamazlar bile. Evet, yeri geldiğinde sempozyumlara, anma toplantılarına hatta dergilere dosya konusu olabilirler; ama mesela kaç solcu Erol Güngör'ü ya da kaç İslamcı veya sağcı Ulus Baker'i bütün bir ideolojik ön kabullerin ya da retlerin ötesinde, katkıları ile anlamaya çalışır? Aslında kaç solcu ya da İslamcı diye sormak yerine hangi solcu ya da sağcı diye sormak daha vurgulu olurdu; ama Türk sosyal bilimi, sosyolojisi bu kadar iyimserliği hak ediyor olmalı. Aktay'ın tutumu belki her ölümden sonra alışkın olduğumuz "gideni ne olursa olsun kötü anmama" ile temayüz etmiş taziye kültürümüzle ilişkilendirilebilir. Fakat Türk sosyal bilimlere, özellikle de sosyolojisine katkılarını bildiği insanlara, belki de sadece ürettikleri için bir vefanın oluşabileceğini düşünmek fazla mı iyimserlik olur? Bunun cevabını da kendi kitabına koyduğu şekli ile lisans derslerine girmiş, yüksek lisans ve doktora da danışmanlığını yapmış olan hocası Bahattin Akşit üzerine "Türkiye'de Sosyoloji" isimli kapsamlı bir derleme için oylumlu bir makale yazdığını belirterek vermiş olalım. Bahattin Akşit üzerine yazılan makale (s. 73), başlığının hakkını verecek şekilde Türk Sosyolojisi'nin bir patikasını izlemek adına (ki bu izlenebilecek şekilde oluşturulmuş bir patikadır) önemli bilgi ve analizlerle yük-

lüdür. Kitaptaki diğer metinlerde de görülen benzer analizler, iyi okunduğunda Aktay'ın yaklaşımının ya da sosyolojik algısının bir yanı görülebilir.

Klasik sosyolojide, diğer sosyologları da ihmal etmeden, kısmen Max Weber de dâhil olmak üzere, özellikle Marx, Durkheim ve Parsons'da, aralarındaki bütün nüansa rağmen güçlü bir sosyal yapı vurgusu vardır. Bu vurgu ile "insan", sosyal yapıdaki değişim ve dönüşümlerin şekillendirdiği bir istikamette eylemde bulunur. Daha doğrusu eyleyen olarak var olur. Mesela artık bir sosyoloji klasiği olarak, Dostoyevski'nin "İnsancıklar"ından daha az şöhretli olmayan "İntihar" isimli eserinde Durkheim, insanların intihar etmelerini anomi durumu ile izah etmeye çalışırken ve ısrarla intihar üzerine tasnifler geliştirirken, intihar etmeyenler üzerine fazla bir şey söylememiştir. Daha sonraları sosyolojik düşüncede Ferdinand de Saussure gibi dilbilimciler ile Levi Strauss gibi antropologların da katkısı ile yapısalcılık olarak yer edinecek olan sosyolojik perspektifin çıkış noktasını, yukarıda adı geçen sosyologların yaklaşımları ve metinleri oluşturmuştur.

Yapısalcılık, bütün güçlü yanlarına ve yabana atılamayacak kurgusuna rağmen geçen yüzyılın ortalarından sonra, özellikle Derrida gibi kolay tanımlanamayacak düşünürler tarafından ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. Derrida, toplumsal hayatta olup biteni anlamamanın yolunu, her şeyi felsefi bir usla tersyüz edilerek olup bitenin bir anlamda oluşunu, gerekirse gerçekliği, gerçeklik algısının bizzat kendisinin paramparça edilmesinde görüyor ve buna da "yapıbozumu" diyordu. Kaba biçimiyle Derrida'nın yapıbozumu ile yapısalcıların sosyal yapıya yaptıkları vurgu arasındaki gerilimde, sosyolojik düşüncede "kayıp" olup olmadığı, olduysa da ne olduğu matematiğe dökülemez; ama sosyolojik düşüncenin üretken tartışmalar ve metinler anlamında genel olarak kendisine çok şey eklediği bir gerçektir. Halen devam eden bu tartışmaların bir yerinde, Anthony Giddens "yapılaştırma kuramı" ile Pierre Bourdieu da "özdüşünümsel sosyoloji" ile arabuluculuğu andırır perspektifleriyle yer alırlar. Kuramlarını ve kuramları arasındaki farkları tartışmaksızın her iki sosyologun, kabaca

meseleyi, “yapının ikiliği” üzerinden tartıştıkları, ne bireyi yapıya, ne de postmodernistlerin yaptıkları gibi yapıyı bireye “yedirme”ye çalışmış oldukları belirtilebilir.⁵

Aktay’ın metinleri sahip olduğu sosyoloji perspektifi ve pratiği anlamında, yukarıda kabaca çizmiş olduğumuz sosyolojik düşünce- nin genel seyrinden yeterince müstefittir ve analizlerinin her birinde o istifade hissedilebilir. Buna rağmen metinlerinde perspektif olarak müdahil olamayacağı belli bir perspektifi ne mevzile- nir ne de tamamen dışlar. Bu anlamda, bir bilgi olarak “Gadamer hermenötiği”nin Aktay üzerindeki etkisi, “yakaladığım” bir şey değil, “öğrendiğim” bir şey olduğunu belirtmekte fayda var. Mese- la bir örnek olması anlamında “Entelektüel ve Cemaat” (s. 137) adlı makale, ifade edilenleri örneklendirir niteliktedir. Entelektüelin toplumla olan münasebetinin tartışıldığı makalede, aslında ente- lektüelin bizzat kendisi tartışılır. Tarihsel arka planda bugünkü manada entelektüele tekabül eden konular, isimleri ile geri çağ- rıldığında, bugünün dünyasındaki entelektüel algısını, toplumla olan ilişkisini anlamak adına belli bir güzergâh oluşur. Oluşan bu güzergâhta, toplumla entelektüelin ilişkilerinin temayüz eden yan- ları daha bir belirginleşir. Böylece entelektüelin ve toplumun bek- lenti ve algılarındaki değişim ve dönüşüm anlaşılır hale geldiğin- den, önceden yapılmış herhangi bir kuramsal açıklama, tartışma- nın kendisine, dolayısıyla metne salt kendi rengini veremez. Bu anlamda entelektüelin konumu ve durumu üzerine yapılan tartış- malarda ciddi bir ağırlığı (hatta tipik bir şekilde belirleyici) olan, Edward Said’in *Entelektüel* isimli kitabında, “marjinal”, “yabancı” ve “sürgün” olarak vurgulanan entelektüelin rol kümesine rağ- men, entelektüel için “cemaat” olumlanarak kurulur. Burada ce- maat, entelektüeli var edebilecek ve onu yarına taşıyabilecek bir imkân olarak olumlanırken cemaat entelektüeli olmanın dezavan- tajları da ima edilir. Ki, “cemaat entelektüeli” ayrı bir kavramsalla- ştırmadır.

⁵ A. Giddens ile P. Bourdieu’nun kuramsal bir karşılaştırması için bkz. Ümit Tatlı- can ve Güney Çeğin, “Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği”, Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi, 2007, içinde, (Der. Güney Çeğin, Alim Arlı, Emrah Göker, Ümit Tatlıcan) İstanbul: İletişim Yayınları.

Aktay'ın, "Cemaat ve Entelektüel" de tartıştığı meselenin, kitabın ilk makalesindeki "Türk sosyolojisinin özdeşünümüllüğü" bağlamında yürütölen tartışmanın (s. 13) da bir yanını oluşturduğu söylenebilir. Diğer makalelere göre daha önce yazılan bu makalenin, içerik olarak vurgusu farklı olsa bile Türk sosyal bilimlerinin genelinde ve özellikle de sosyolojik düşüncedeki kırılmaları, toplumsal/tarihsel bağlamından hareketle, "cemaat" olup içine kapanmanın olumsuzluğu ile yine çevre anlamında cemaat olamayıp "habitus" oluşturamamanın dezavantajlarını tartıştığı düşünülebilir. Emre Kongar'ın "Türk Toplum bilimcileri" başlığını taşıyan çalışması ile hem akademinin kendi içindeki, hem de akademi dışındaki dünyayla kendi arasındaki sınırlar örneklendirilir. Kongar'ın kitabına akademi dışından kimse giremediğı gibi akademi den de giremeyenler vardır (ss. 14-15).⁶ Aktay'a göre, "alabildiğine bollaşmış görüntü verse bile, sosyal bilim ürünlerinin birbiriyle irtibatlanabilir ve tespit edilebilir yörüngelerinin oluşmamasının", "büyük teorilere sahip düşünce damarlarının veya okullaşmaların oluşmamasının" sebeplerinden biri, akademinin kendisi ve dışarısı ile kurduğu sınırlardır (s.16). Bahattin Akşit'in "bölmelenmişlik" olarak tanımladığı bu durum (s. 17, 19), düşünce geleneklerinin, habitusun oluşmasını engellemiştir. Fakat Aktay'ın tespitinde esas belirleyici olan, Türkiye'de yaşanmakta olan siyasal süreçlerin depolitizasyon etkisidir (s. 29). "Türk sosyolojisinin Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'le başlayan ve siyasal isteminden beslendiğı için bir heyecan üreten ve yayan serüveni, altmışlı ve yetmişli yıllarda Marksist cemaat örüntülerinin baskısı altında görece güçlü ivmeler almış, seksen ve doksanlı yılların alacakaranlığının ardından siyasetten tamamen arındırılmış veya hizaya getirilmiş ola-

⁶ Emre Kongar'ın tutumu yaygın bir durum olsa da istisnaları vardır. İyi bir istisna örneğı olarak Mustafa Aydın tarafından yazılan oylumlu bir makalede (1999), Kongar'ın dışarıda bıraktığı sosyologları görebilmek mümkündür. Aydın'ın "Türkiye'de Din Sosyolojisi" çalışmalarını analiz ettiğı makale, dinin sosyolojik ilgiye konu olduğunda sosyologların neden dışarıda kaldıklarını anlamamıza olanak verecek argümanlarla yüklüdür. Çalışmada Ali Bulaç da, akademik çevrenin dışında bir din sosyologu nitelemesi ile yer almaktadır. Bkz. Mustafa Aydın, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları: Tarihsel Gelişim ve Bazı Yönelimler", *Din Sosyolojisi*, 1999, içinde, (Der. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları.

rak faaliyetlerine devam etmektedir” (s. 30). Aktay, bu tespitini sağlamaştıracak şekilde, Türk siyasetinin kayıp halkası olarak imlediği siyasallığı (s. 43), “insanın politik alanın belirleyici bir öznesi olma arayışı” olarak ifade eder (s. 49). Siyasallığı Wright Mills’den mülhem (s. 33), “sosyolojinin yitik imgelemi” olarak kurar (ss. 37-38) ve “siyasallaştırma” deyiminin kendisine günümüzde yüklenmiş olan pejoratif anlamı yüklemekten çekindiğini de belirterek (s. 41), sosyolojiyi siyasallaştırmayı önerir.

Yasin Aktay’ın kitabı, kendisinin de belirttiği üzere, farklı vesilelerle yazdığı, değişik dergi, derleme ve gazete köşesinde yayımlanmış olan makalelerinden oluşmaktadır. Bir akademisyenin ilgisinin bir tarafının, kuşkusuz derlenip toparlandığında bir kitap oluşturacak kadar bazı meselelere hasredebilmiş olmasının üzerinde düşünmemizi gerektirecek değerli bir yanı var. Üzerinde durduğu meseleyi “kendinde bir şey” addedip bütün pratiğini o mesele üzerinden devşirerek kendini var kılan bir akademik vasatta, akademik ilgiyi geniş tutabilmenin ve bunun gayretinde olmanın ayırt edici bir yanının olması gerekiyor. Türkiye toplumundaki azımsanmayacak geçmişine ve ciddi bir yekûn tutan üretimine rağmen sosyal bilimsel pratiğimizin henüz doğa bilimlerinden tevarüs eden uzmanlık algısından yakasını kurtaramamış olması, bu ayırt edici yanı, belirgin bir vasıf haline getiriyor. Uzmanlığın bütün olumlu çağrışımına rağmen söz konusu olan sosyal bilim pratiği olunca, kendi ilgimize konu ettiğimiz bir şeyi derinlemesine etraflıca tartışmak ile onu tüketilecek bir nesneye dönüştürmek arasında salınıp durduğumuzu da fark etmemiz gerekiyor.

Sosyal bilimsel olarak bir meselenin bilgi düzeyinde dahi tüketilmesinin imkânı, yine sosyal bilim tarafından pekâlâ olumsuzlanabilir bir şeyken, bunu unutmak, sosyal bilim pratiğimizin en büyük sorunlarından birini oluşturuyor. Bu tüketimi tersinden de kurmak mümkün. Sosyal bilimsel içerikle yayımlanan o kadar derginin hemen her talebine, bir makaleyi servis etmek bilim adamının özgeçmişine puan katar da, mesela bilime ne katar? Bu bağlamda, elimizdeki kitabı meydana getiren metinlerin, yazarının ilgileri bağlamında nasıl bir yerinin olduğunu ve emeği yoğun

mesaiyi gerektirdiğini görebiliyoruz. Bu değere, sosyal bilimlerde özellikle de sosyoloji söz konusu olduğunda kendi pratiğini de, pratiğinin içinde görmek, yani kendi pratiğini de tartışılabilir kılarak tartışmanın bu değere ekleyebileceği çok şeyin olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Bütün bunları kabul edip etmemek nihayetinde bir tasarruf meselesidir; zira makale derlemelerinin de akademik tüketimi çağrıştıran yanları vardır. Ahmet Çiğdem, makalelerini derlediği bir kitabının girişinde, neden makalelerini derlediğini izaha gerek duymuştur. “Kötü akademisyenlik” olarak değerlendirilebileceğini düşündüğü derleme faaliyetinin tedirginliğini, her bir makaleyi gözden geçirerek, gerektiğinde yeniden yazarak eklemelerde bulunduğunu belirterek aştığını ifade etmişti.⁷ Bütün insani eylemlerimiz gibi, bir akademik eylem olarak yazmanın, yazdıklarını derlemenin de tartışılabilir yanları bulunabilir elbette. Fakat bir kitabı okuduktan sonra, onun devamını beklemek ve bunu da dile getirmek bir kitap tanıtım yazısının yapabileceği bir şey olmasa gerek.

M. Zeki SAKA

(Y.L. Öğr., Selçuk Ün. SBE)

Said Halim Paşa, *Buhranlarımız*

(İstanbul: İz Yayınevi, 2012).

Türkiye'nin ilk İslamcı sosyologlarından biri olan Said Halim Paşa (1864-1921) *Buhranlarımız* adı altında kitaplaşmış eserlerinde yaşamış olduğu coğrafyanın sorunlarını tespit edip çözümler üretmiştir. Said Halim Paşa, çalışmalarının hacimsel olarak küçüklüğüne ters oranla, tespitlerindeki berraklık, önerilerindeki tutarlılık

⁷ Çiğdem, Ahmet (2001), “Taşra Epiği”, İstanbul: Birikim Yayınları, s.7.